
Barcelona: del franquisme a la democràcia. Una presentació

Marc Gil Garrusta

Els dies 27 i 28 de novembre de 2019 se celebrà, organitzat per l'Arxiu Històric de la Ciutat, el XVI Congrés d'Història de Barcelona a les instal·lacions d'El Born Centre de Cultura i Memòria. Sota el títol "Barcelona: del franquisme a la democràcia. El protagonisme de la ciutadania (1973-1983)", el congrés representava la culminació d'un any en què el país, a través de multitud d'actes organitzats per diverses entitats, commemorava els 40 anys dels primers ajuntaments democràtics. La rellevància simbòlica de l'efemèride no era menor, 40 anys d'ajuntaments democràtics després de 40 anys de dictadura franquista. Un bon moment, en qualsevol cas, per revisar i actualitzar la recerca sobre la significació que per al conjunt de la ciutat de Barcelona i la seva ciutadania tingué la transició d'un règim dictatorial a un de democràtic.

A redós de l'evolució historiogràfica dels darrers anys, el Comitè Científic¹ tingué clar, des de la primera reunió, que calia definir l'orientació del congrés en tres direccions: en primer lloc, establir una cronologia àmplia per abordar el procés de transició amb una mirada llarga. Es fixà, en aquest sentit, una periodització que partia del darrer consistori franquista de Barcelona, escollit el 1973 encara pel sistema d'elecció per "tercios", i anava fins a la fi del primer ajuntament plenament democràtic. En segon lloc, calia posar èmfasi en la necessitat d'abandonar definitivament les velles concepcions de la història des de dalt, és a dir, la que entén el període de la transició només com un afer que es decidia entre les elits del país i els principals dirigents polítics de les diverses forces d'oposició democràtica, i que convertia el conjunt de la societat en un mer espectador de l'evolució històrica. Era imprescindible, doncs, situar el protagonisme de la ciutadania al centre del debat. Finalment, assumint la voluntat de l'arxiu d'encarar un procés extremament complex, calia abordar l'estudi del període des de diversos angles, amb el convenciment que aquesta aproximació ens oferiria una millor panoràmica sobre la transició a la democràcia en l'àmbit municipal.

Amb l'objectiu d'assolir aquesta visió panoràmica, s'optà per estructurar el congrés a partir de quatre grans blocs, amb ponències dobles compartides: el primer, orientat a l'anàlisi de la institució municipal i el seu personal polític; el segon, dedicat a les transformacions que patí la ciutat durant el període de referència, tant en els aspectes socioeconòmics com urbanístics; el tercer, destinat

1. Joaquim Borràs Gómez, Mireia Capdevila i Canadell, Marc Gil Garrusta, Andreu Mayayo Artal, Manel Risques Corbella i Frances Vilanova Vila-Abadal.

a l'anàlisi de les lluites socials, polítiques i veïnals que contribuïren a erosionar els darrers anys del franquisme i a muscular l'ampli moviment d'oposició al règim, i el quart, dedicat a apropar-se a l'àmbit cultural del procés de transició, tant a les tensions entre el món cultural franquista i el liderat per grups i personatges vinculats a les forces d'oposició, com a tot el món contracultural que eclosionà a Barcelona a principis dels anys setanta.

El congrés es va inaugurar amb una conferència² dedicada al paper de les dones en la transició democràtica a la ciutat de Barcelona, impartida per la professora Mary Nash.³ La ponència abordà les diverses formes en què les dones transgrediren les convencions i els espais de la ciutat i mostraren la seva dissidència política. Analitzant l'acte seminal que va representar la celebració de les Jornades Catalanes de la Dona, al paranimf de l'edifici històric de la Universitat de Barcelona, se'ns mostra com un feminisme emergent aconseguí, teixint xarxes de solidaritat, travessar les fronteres de classe, territorials i ideològiques per articular un muscular moviment feminista que farà seus els carrers de la ciutat, organitzarà respostes col·lectives de protesta i de resistència als barris i esdevindrà un moviment d'oposició al règim franquista de primer ordre a principis dels anys setanta.

Seguidament s'encetà el primer dels quatre blocs que configuraven el congrés, el dedicat al consistori municipal barceloní i la seva classe política. La ponència⁴ compartida la inicià el professor Martí Marín,⁵ que va oferir una panoràmica general de l'evolució de l'Ajuntament de Barcelona des del final del mandat de Josep Maria de Porcioles fins a l'ascens a l'alcaldia de Pasqual Maragall, el 1983. Resseguint els darrers anys del règim franquista al consistori barceloní, s'observa la dificultat creixent per poder desenvolupar, amb una certa normalitat, una política municipal. Ni el consistori de Masó, substituït de Porcioles, ni el de Viola, substituït del primer, pogueren aturar ni reconduir l'oposició creixent que, des de tots els àmbits, es respirava a la ciutat de Barcelona: associacions de veïns, funcionaris, vagues laborals, moviment estudiantil, etc. Només les eleccions a les Corts del 1977 permeteren una treva relativa al substituït de Viola, el darrer alcalde designat pel règim franquista, Josep Maria Socias. Aquest pogué pilotar el consistori amb una certa tranquil·litat, però en coordinació amb les forces de l'oposició, fins a les eleccions municipals del 1979. La victòria de les forces d'esquerres (PSC i PSUC) en aquelles eleccions va obrir les portes al "pacte de progrés" que possibilitaria el primer ajuntament democràtic de Barcelona.

El professor Rafael Quirosa-Cheyrouze y Muñoz⁶ s'encarregà de la segona ponència⁷ d'aquest primer bloc, dedicada a analitzar els processos electorals del 1979. La ponència aborda la paradoxa que es va produir a Espanya entre els anys 1977 i 1979, en què convisqueren unes estructures municipals franquistes al costat d'un es Corts escollides democràticament, fins que es convocaren les primeres eleccions democràtiques municipals, l'abril del 1979. L'article analitza

2. "Espais i performativitat de protesta de les dones en la transició democràtica a la ciutat de Barcelona", pàg. 19

3. Universitat de Barcelona.

4. "De Josep Maria de Porcioles a Pasqual Maragall, 1973-1983. Del caos tardofranquista al primer intent d'estabilització", pàg. 39.

5. Universitat Autònoma de Barcelona - Centre d'Estudis sobre Dictadures i Democràcies (CEDID).

6. Universidad de Almería.

7. "Las instituciones municipales en la transición", pàg. 63.

els resultats globals d'aquelles eleccions per al conjunt del territori espanyol i aborda el volum de vots que assoliren cadascun dels partits polítics que hi van concórrer, així com, més important encara, la lògica dels acords postelectorals que acabaren configurant els consistoris del conjunt dels ajuntaments de l'Estat. En aquest escenari, la consolidació de l'acord preelectoral entre el PSOE i el PCE possibilità que els principals consistoris municipals d'Espanya fossin governats per forces progressistes fins al 1983.

Com a complement del primer bloc de ponències i testimoniatge viu d'aquells primers consistoris municipals democràtics, el congrés va organitzar una taula rodona¹ amb quatre representants polítics de l'Ajuntament de Barcelona del 1979. En aquesta taula, que podríem considerar com l'acte central simbòlic de la trobada, l'excalde de Barcelona Narcís Serra i els regidors Josep Maria Culler, Enric Truñó i Rafael Pradas, en una trobada sense gaires precedents, rememoren la configuració del "pacte de progrés" que possibilità un consistori unitari, amb representants de totes les forces democràtiques catalanes a excepció de CC-UCD, i conversaren sobre les dificultats i els reptes que va afrontar aquell primer ajuntament democràtic.

El segon bloc de ponències compartides s'obrí amb la ponència² de Marina Subirats,³ que analitzà els canvis profunds que es produïren en la societat barcelonina en el darrer quart del segle XX i primers anys del XXI. La ponència analitza el fort creixement econòmic que es produí a la fi de la dictadura, a contracorrent del que passava a la resta de països europeus, i la reducció constant de les desigualtats en la societat barcelonina fins al canvi de mil·lenni, moment en què aquesta tendència començà a canviar de sentit. El canvi democràtic també suposà l'enfortiment de l'Estat i, amb ell, la millora del sistema d'educació públic, fet que possibilità un augment substancial del nivell educatiu de la població en tots els estadis educatius. Aquesta evolució va contribuir a modificar d'arrel l'estructura social barcelonina i en va transformar notablement les classes i els grups socials. La ponència també aborda el canvi que l'adveniment de la democràcia suposà per als moviments socials i polítics. L'accés al poder de molts dels líders dels moviments socials i la lògica democràtica municipal provocaren un reajustament del paper polític de cada col·lectiu i dugueren, una mica paradoxalment, a una certa desmobilització dels moviments socials que havien protagonitzat una oposició frontal al règim franquista.

La segona ponència⁴ d'aquest bloc la pronuncià el professor Oriol Nello,⁵ que abordà les transformacions urbanes i demogràfiques que patiren Barcelona i la seva àrea metropolitana en els primers anys de democràcia. La ponència mostra com en els darrers anys del règim franquista i els primers de la democràcia, en el marc també de la crisi del petroli, les dinàmiques de concentració demogràfica pròpies del període anterior es capgiren, els centres urbans co-

1. "Trebant en la democratització de la ciutat", taula rodona moderada per Eulàlia Vintrot. N'existeix un enregistrament audiovisual a disposició dels interessats.

2. "La transformació social de Barcelona (1975-2006)", pàg. 81.

3. Universitat Autònoma de Barcelona.

4. "Barcelona en transició. Les dinàmiques urbanes en els primers anys de la democràcia municipal", pàg. 103.

5. Universitat Autònoma de Barcelona.

mencen a perdre població en benefici dels seus entorns i s'aprofundeix en el procés de desindustrialització de la ciutat al mateix temps que se n'accelera la terciarització. Aquesta evolució culminaria, a mitjan anys noranta, en una nova fase, caracteritzada per la metropolitanització de les àrees al voltant de les grans ciutats espanyoles. En aquest sentit, Nel·lo afirma que el cas barceloní no només és paradigmàtic, sinó que “en bona mesura la precedeix i lidera”. La pèrdua de població al centre, l'extensió de l'àrea metropolitana i l'augment de la seva població en serien les característiques principals. Aquest procés culminarà amb una modificació de la naturalesa de la capital de Catalunya, que passarà de capital industrial de la Península a metròpoli mediterrània europea.

El tercer bloc de ponències compartides aborda el paper dels moviments socials en la transició a la democràcia. La ponència⁶ de Marc Andreu⁷ mostra com el motor de la transició a la democràcia no foren les elits polítiques que la historiografia tradicional ha encimbellat, sinó els moviments socials i d'oposició al règim franquista. Foren aquests moviments, especialment el moviment veïnal vehiculat per la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB), els que en l'àmbit municipal pressionaren insistentment els consistoris franquistes amb les seves mobilitzacions i provocaren més d'un canvi en la direcció del consistori municipal. En un mateix sentit subversiu, apostaren per l'*entrisme* a les institucions (a la manera del que havia iniciat CCOO a les empreses) donant suport al candidat de Bandera Roja per Nou Barris. Assolint el triomf electoral van forçar la intervenció de les autoritats franquistes, que van anul·lar aquella elecció. La ponència també destaca el paper de les associacions veïnals en la tutela de la transició després del triomf de les esquerres en la corporació barcelonina, així com la seva capacitat d'influir en el disseny del Pla general metropolità i en l'èxit del consistori Socías a l'hora d'aconseguir 123 hectàrees de sòl públic, un instrument essencial sobre el qual el nou ajuntament democràtic construiria les seves polítiques progressistes.

També és el moviment veïnal el centre de la ponència⁸ de Xavier Domènech⁹, un moviment que, fins fa una dècada, havia estat el menys treballat d'entre els moviments d'oposició franquista en benefici del moviment obrer o de l'estudiantil. La ponència ofereix una aproximació a la historiografia dels moviments socials i mostra com s'ha produït una evolució en l'objecte d'estudi dels historiadors fins a arribar al moviment veïnal. Posteriorment s'apropa a l'origen històric d'aquest moviment, el qual Domènech situa a mitjan anys seixanta als “centres socials vinculats a parròquies o a les comissions de barris”, aquestes darreres més vinculades a l'expansió del moviment obrer als barris de la ciutat. Les xarxes relacionals que es vehicularien a través d'aquests espais i sobre la base dels dèficits i mancances als barris acabarien articulant el gruix del moviment. L'èxit de les reivindicacions a través de la protesta, que assolí millores, lentes però graduals, retroalimentarà el moviment veïnal. Serà a principis dels anys setanta que el moviment veïnal agafarà embranzida, ampliarà les seves bases ciutadanes i diversificarà les formes de lluita. Les reivindicacions esdevenen transversals a tots els

6. “Barcelona en clau de ruptura: lluites socials, polítiques i veïnals”, pàg. 117.

7. Periodista i doctor en Història Contemporània (UB).

8. “El moviment veïnal i la construcció de la ciutat democràtica”, pàg. 127.

9. Universitat Autònoma de Barcelona.

barris i l'oposició i el desafiament al règim esdevenen més frontals. Serà en aquestes lluites veïnals en què el moviment acumularà autoritat per esdevenir un dels elements centrals "en la futura vertebració democràtica de la ciutat".

El darrer bloc de ponències compartides, dedicat a l'àmbit de la cultura, s'obre amb la ponència¹⁰ de Josep Maria Martí Font, en què aborda el moviment contracultural que es desenvolupà a la dècada dels setanta a Barcelona, en el si d'una generació que no havia viscut els anys més durs del règim franquista, influïda pels corrents de ruptura cultural derivats del Maig del 68 europeu i del moviment *hippy* i que havia decidit començar a viure d'esquena a les lògiques socials, morals i culturals franquistes. Una generació que, a partir de les seves propostes trencadores, va modificar substancialment un bon nombre dels hàbits i de les professions vinculades a la cultura, i que va desenvolupar costums morals i socials als antípodes dels imposats pel règim. Un moviment, però, que no va ser capaç de resistir l'arribada de la democràcia i de la institucionalització de la cultura i la seva aposta per una versió de la cultura menys radical i allunyada de la deriva àcrata que havia desenvolupat el moviment contracultural.

La segona ponència¹¹ d'aquest bloc fou a càrrec del professor Carles Santacana.¹² La ponència aborda l'evolució del món cultural barceloní (i, per extensió, català) distingint-ne tres períodes clars. El primer, coincident amb els darrers anys del règim franquista, mostra la tensió entre un règim que manté en vigor una política repressiva i que ha detectat el món cultural com un vector important de dissidència i uns grups culturals cada cop més connectats als corrents culturals occidentals. És un període caracteritzat per la desconexió definitiva de la cultura oficial de la vida real i l'ascens progressiu d'una cultura que, si bé durant molts anys s'havia desenvolupat al marge del règim, ara es posicionava en oposició frontal al franquisme. Es produeix una eclosió d'iniciatives culturals en tots els àmbits (teatral, literari, el món editorial...) i el món cultural adquireix una forta presència en el debat polític i ciutadà. El segon període que destaca Santacana, del 1975 al 1978, mostra un procés en què el món cultural i el món polític, que havien anat plegats en la seva oposició al règim franquista, comencen a prendre camins bifurcats, sobretot a partir del 1977, quan el món cultural segueix operant en una lògica resistencialista contra les limitacions del poder i el món polític d'oposició optava per operar en debats interns, sense presència del món cultural, en el disseny del futur. El tercer període és el batejat com "la institucionalització democràtica", en què es produeix una tensió en les iniciatives culturals des de les institucions i el conjunt del món cultural, no sempre coincidents. També, una pugna entre dues concepcions de la cultura catalana, la que emana de l'Ajuntament, dirigida per partits progressistes, i la que es pretén articular des de la Generalitat, governada pel nacionalisme moderat català.

El congrés es va clausurar amb la ponència¹³ pronunciada per l'exalcalde de Girona i professor Joaquim Nadal.¹⁴ La ponència ens ofereix una aposta decidida

10. "La ciutat del sexe, les drogues i el rock-and-roll", pàg. 141.

11. "De la cultura de resistència a la gestió de la cultura democràtica". pàg. 151.

12. Universitat de Barcelona.

13. "La ruptura municipal de 1979", pàg. 175.

14. Director de l'Institut Català de Recerca en patrimoni cultural. Universitat de Girona.

pel marc municipal com a marc d'anàlisi per ponderar els avenços en la vida dels ciutadans i en el món urbà català. Aquesta defensa l'empeny a esperar la producció científica al voltant d'aquest objecte d'anàlisi, realment poc treballat en el conjunt de la recerca històrica al nostre país. En la segona part de la ponència, Nadal analitza el repte que hagueren d'afrontar els consistoris democràtics per capgirar unes corporacions amb recursos migrats, deutes exorbitants i competències absolutament disminuïdes, per convertir-les en institucions eficients al servei de la ciutadania. Una anàlisi rigorosa dels 40 anys de democràcia municipal, després de 40 de franquisme, el duu a constatar que "l'arribada de la democràcia als municipis ha resultat en l'etapa més fructífera de canvis, progrés i modernització del mapa dels pobles i de les ciutats de tot Catalunya i de tot Espanya", un progrés que es constata en la millora de les condicions de vida de la ciutadania, sense parió en la història contemporània espanyola. Una constatació que permet afirmar que la ruptura municipal del 1979 es convertí en una "revolució municipal democràtica del 1979 al 2019".

La segona part del volum comprèn les set comunicacions que es presentaren al congrés i els autors de les quals manifestaren la voluntat que apareguessin en aquesta publicació.¹⁵ La primera de les comunicacions¹⁶ fou presentada per Joan Alemany i Pau Verrié¹⁷ i aborda la creació del Centre d'Estudis Urbans (CEU), una iniciativa de Bandera Roja per promoure les lluites socials als barris i ciutats i fomentar la crítica a l'urbanisme i les polítiques públiques municipals. La perspectiva de les eleccions municipals del 1979 impulsà que el CEU ampliés els seus objectius i funcions i creés el Centre d'Estudis Urbanístics, Municipals i Territorials, una plataforma que havia de proveir de coneixements i propostes els dirigents dels nous ajuntaments democràtics per a la millora de les polítiques públiques i urbanístiques.

La segona comunicació¹⁸, defensada per Enric Canet Capeta,¹⁹ aborda la reconstrucció de les xarxes de solidaritat del barri del Raval a partir dels anys seixanta, sobretot les referents a la cura dels infants d'un barri especialment degradat, després dels durs anys de repressió de la postguerra. Canet ressegueix també les iniciatives ciutadanes que desembocaran en la creació de l'anomenat *primer Casal dels Infants de Barcelona*. Totes aquestes iniciatives partien del convenciment que la cura dels infants era un vehicle indispensable per a la transformació del barri.

La tercera comunicació,²⁰ presentada per Maria Jesús Espuny Tomás,²¹ mostra la rellevància de les Jornades Catalanes de la Dona per a la visibilització del

15. Com és sabut, els congressos no publiquen la totalitat de les comunicacions presentades. Els autors són sobirans per decidir si cedeixen els seus textos a l'organització del congrés.

16. "CEU-CEUMT (1972-1982). Moviments socials, polítiques urbanes, ajuntaments democràtics", pàg. 189.

17. Els autors van tenir un paper actiu en la creació i direcció del CEUMT entre el 1977 i el 1982, i abans, amb Jordi Borja, en la creació, direcció i activitat del CEU del 1972 al 1977.

18. "L'atenció a la infància com a eina de transformació social al barri del Raval de Barcelona: 1960-1980", pàg. 213.

19. Universitat de Barcelona - Casal dels Infants.

20. "La dona protagonista en la lluita dels barris: els testimonis a les Jornades Catalanes de la Dona", pàg. 235.

21. Universitat Autònoma de Barcelona.

món femení a principis dels anys setanta. Un món femení sempre confinat pel franquisme al món domèstic, subordinat als pares o marits. Després dels anys de reclusió, la dona tornava a ocupar l'espai públic i a intervenir en el debat públic i en les reivindicacions ciutadanes. Espuny mostra com la qüestió de gènere fou un element cohesionador en les diverses vocalies i associacions de veïns i com la seva lluita consolidà la seva presència en els organismes de decisió i la seva capacitat d'intervenir en la vida ciutadana durant la transició.

La quarta comunicació,²² de Sara Fajula Colom,²³ aborda una de les demandes més sensibles i crítiques de les dones durant la transició, el dret a la planificació familiar. La reivindicació del control del propi cos, de l'expressió lliure de la sexualitat femenina i de la capacitat de planificar la vida familiar a través de l'ús lliure dels anticonceptius i, en darrer extrem, del dret a l'avortament xocava frontalment amb la moral ultracatólica del règim franquista. La ponència ressegueix l'evolució del moviment feminista pel dret a la planificació familiar des dels seus inicis fins a la posada en funcionament dels primers centres de planificació familiar.

La cinquena comunicació,²⁴ presentada per Iván Sánchez-Moreno i Victoria Sedkowski,²⁵ és un estudi de cas. Els autors ressegueixen l'evolució de l'Institut Mental de l'Hospital de la Santa Creu com a cas paradigmàtic per analitzar els múltiples i, en general, poc reeixits intents de reforma de la psiquiatria espanyola en el darrer quart del segle XX. Els autors mostren com les diverses reformes implementades no sempre cercaren els beneficis de les persones internades, sinó que sovint responien a interessos econòmics i administratius que anaven més enllà de l'estricta pràctica clínica. La dificultat per superar els creixents interessos contraposats que el període de transició amplificava abocaren a la clausura definitiva del Mental a mitjan anys vuitanta.

La sisena comunicació,²⁶ elaborada per Alessandro Scarnato,²⁷ aborda les lluites veïnals per a la defensa del patrimoni dels barris, especialment als barris que configuren la ciutat vella de Barcelona. Una lluita que responia a la degradació evident que alguns sectors del barri havien patit sota la despreocupació més absoluta dels diversos consistoris franquistes. La comunicació repassa l'evolució d'aquest moviment i la seva capacitat de teixir complicitats amb intel·lectuals i urbanistes compromesos (com Manuel Vázquez Montalbán i Oriol Bohigas), que ajudaren a col·locar les qüestions patrimonials, tradicionalment restringides al món acadèmic, en el centre del debat públic i a influir en l'orientació i les decisions urbanístiques dels futurs consistoris democràtics.

La darrera comunicació,²⁸ proposada per Elisabet Velo Fabregat,²⁹ s'ocupa dels canvis en l'ocupació i l'ús de l'espai públic de les dones del barri del Po-

22. "La lluita pel dret a la planificació familiar a Barcelona (1976-1985)", pàg. 251.

23. Arxivera.

24. "Locos desahuciados: Una isla de locura en un mar de cuerdos. La democratización española y la desinstitutionalización manicomial: Estudio de caso del Institut Mental del Hospital de la Santa Creu (1971-1986)", pàg. 271.

25. Membres del Grup d'Història de Nou Barris.

26. "Un patrimoni en transició. Les lluites de reivindicació patrimonial, 1973-1983", pàg. 293.

27. Universitat Politècnica de Catalunya.

28. "Dones, espai públic, Poble-sec: les noves protagonistes", pàg. 313.

29. Universitat Autònoma de Barcelona.

ble-sec en els darrers anys del franquisme. La comunicació mostra com les noves generacions de dones, que assoliren uns nivells de formació més alts gràcies a la insistència de la generació anterior, disposaren de nous espais de socialització (esplais, cau escolta...) i pogueren gaudir i aprofitar les creixents iniciatives polítiques i culturals que desafiaven el règim aconseguiren trencar amb les barres socials i morals imposades pel franquisme i ocupar i recuperar, progressivament, un espai públic que havia estat vetat per a les seves mares.